УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ МВС УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЧЕРКАШИН АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ФАХІВЦЯ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ ДО ВПЛИВУ СТРЕС-ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕНОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ

Спеціальність 19.00.01 — Загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків — 1995

АВ 32.91 Г

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Університеті внутрішніх справ МВС України.

Наукові керівники:

— доктор технічних наук Захматов Володимир Дмитрович;

— кандидат психологічних наук, доцент Землянська Олена Володимирівна.

Офіційні опоненти:

— доктор психологічних наук Балл Георгій Олексійович;

— кандидат психологічних наук, доцент Мельник Інна Михайлівна.

Провідна організація — Харківський військовий університет.

Захист відбудеться „10" жовтня 1995 р. о 12 годин на засіданні спеціалізованої вченої ради К 02 24.02 в Університеті внутрішніх справ МВС України за адресою: 310089, м. Харків-80, вул 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Університету внутрішніх справ МВС України.

Автореферат розіслано „9" вересня 1995 року.

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00755834 (W)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради **Е. М. ЄГОРОВА**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку України відбуваються корінні зміни у нафтовій, газовій, хімічній, нафто- та газопереробних та інших вибухо-, пожежонебезпечних галузях промисловості, що, в свою чергу, обумовлює зростання та якісну зміну характеристик пожеж. У зв'язку з цим істотно змінились умови і задачі діяльності фахівців пожежної охорони. Вони характеризуються наявністю багаточисленних стрес-факторів підвищеної інтенсивності (постійна небезпека позбавитися життя, жорстока регламентація часу прийняття рішень та виконання завдань, висока температура навколишнього середовища, велика концентрація диму, обмежений простір, наявність отруєних газів, підвищеного рівня радіації та ін.), які , впливаючи на психіку людини, дезорганізують її.

Все це примушує по-новому ставити питання про емоційну стійкість фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Зважаючи на це і на недостатню наукову розробленість даної проблеми, було обрано об'єкт дослідження - систему підготовки курсантів інституту пожежної безпеки МВС України до майбутньої професійної діяльності.

Предмет дослідження - емоційна стійкість фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Мета дослідження - виявити умови, зміст, динаміку і рівень розвитку емоційної стійкості курсантів, обгрунтувати шляхи і основні умови її успішного формування в процесі навчально-виховної роботи в інституті пожежної безпеки.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що емоційну стій-

кість фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів правомірно розглядати як інтегральну якість, облік змісту, динаміки розвитку і показників якої в умовах навчально-виховного процесу в інституті пожежної безпеки може значно покращити професійну і психологічну підготовку курсантів, їхню здатність самостійно і творчо виконувати обов'язки на практичній роботі у підрозділах пожежної охорони, більш продуктивно використовувати якості, знання, навички і вміння, набуті в інституті пожежної безпеки під час виконання дій в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Відповідно до поставленої мети та запропонованої гіпотези у роботі розв'язувався ряд конкретних завдань:

1. На основі аналізу літератури з теми виявити тенденції у вивченні проблеми емоційної стійкості; розкрити особливості діяльності фахівця пожежної охорони і обґрунтувати методику дослідження.

2. Вибір і обґрунтування методів вивчення емоційної стійкості, адекватних особливостям діяльності фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

3. Показати шляхи і основні умови успішного формування емоційної стійкості курсантів до майбутньої діяльності в екстремальних умовах.

4. Розробити практичні рекомендації, спрямовані на формування та подальше удосконалення емоційної стійкості майбутніх фахівців пожежної охорони.

Методологічною основою дослідження стали:

1. Положення, пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки та діяльності (Л.С.Виготський,

А.Н.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн та ін.).

2. Принцип системного підходу в психології (С.П. Вочарова, В.Ф.Ломов, Г.К.Середа та ін.).

3. Системно-структурний підхід до особистості (В.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, В.С. Мерлін та ін.).

4. Системно-структурний підхід до аналізу професійної діяльності (Б.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, В.Ф. Ломов, С.П. Вочарова,В.Д. Небиліцин та ін.).

5. Концепція відстрочених реакцій на травматичний стрес (посттравматичних стресових реакцій) (S.A.Bentley, R.A. Gabriel, Y. Hildebrand, X.Holf Frankuc, L.Ingram, A. Kardiner та ін.).

Методи дослідження: системний аналіз структури емоційної стійкості, експертна оцінка, тестування, експеримент, методи математичної статистики.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі системного підходу, теоретичного і експериментального дослідження, досвіду роботи в екстремальних умовах (автор у 1993 р. брав участь у гасінні пожежі у Кримському лісному заповіднику) показаний зміст емоційної стійкості в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності; обумовлені структура, показники та динаміка емоційної стійкості у курсантів під час навчально-виховного процесу в інституті пожежної безпеки, визначені і апробовані шляхи і основні умови успішного її формування у фахівців пожежної охорони.

Теоретичне значення роботи. Одержані дані розширюють уявлення про умови і фактори становлення фахівця пожежної охорони. У дослідженні показані можливі шляхи формування емоційної стійкості до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності в ході нав-

чально-виховного процесу в інституті пожежної безпеки з урахуванням сукупності її складових: інтелектуальній, вольовій, мотиваційній, схильності до ризику, рівня особистісної тривожності та сили нервової системи.

Практична цінність роботи полягає в тому, що отримані результати служать підвищенню ефективності відбору та підготовки фахівця пожежної охорони. Дослідження дає реальну можливість комплексно вивчати і формувати емоційну стійкість курсантів до діяльності в умовах впливу стрес-факторів, застосовуючи при цьому адекватні методи, по-новому підійти до діагностики та корекції психологічних наслідків впливу на людину стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались різностороннім теоретичним системним аналізом проблеми, відповідністю застосованих методів завданням дослідження, адекватним апаратом математичної обробки даних, достатньо репрезентативною вибіркою учасників експерименту.

Особистий вклад автора. Вперше зроблена спроба визначити власне психологічні підходи до оцінки емоційної стійкості фахівця пожежної охорони під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності. Розроблені психолого-педагогічні рекомендації для викладачів вищих та середніх навчальних закладів пожежної охорони щодо формування емоційної стійкості до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

На захист виносяться такі положення:

1. Емоційна стійкість до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності є інтегральна якість, що забезпечує ефективну актуалізацію і використання набутих якостей, знань, умінь і досві-

ду, швидку і адекватну задачам служби у підрозділах пожежної охорони адаптацію, мобілізацію сил при виконанні бойових завдань.

2. Основними показниками, що обумовлюють емоційну стійкість фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, є схильність до ризику, рівень особистісної тривожності та сила нервової системи.

3. Шляхи і умови успішного формування емоційної стійкості у курсантів до діяльності під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності (поліпшення професійної підготовки майбутніх фахівців пожежної охорони; посилений вплив на мотиви та волю курсантів; прискорення адаптації тих,що навчаються, до умов навчальних закладів пожежної охорони; підвищення професійної спрямованості навчально-службової і практичної діяльності курсантів; розвиток професійних та психологічних якостей, необхідних фахівцю пожежної охорони в майбутній професійній діяльності).

Апробація роботи. Основні теоретичні положення і результати дослідження обговорені і схвалені на засіданнях кафедр психології Університету внутрішніх справ, охорони праці та забезпечення життєдіяльності Харківського державного університету будівництва та архітектури.

Результати дослідження були повідомлені на наукових конференціях: "Проблеми пожежної безпеки" (Харків, 1993; Київ, 1995), "Підвищення ефективності будівництва" (Харків,1994); наукових читаннях, присвячених 60-річчю Харківської психологічної школи (Харків, 1993); міжнародній науково-практичній конференції (Чернівці, 1993).

Матеріали дослідження використовувались при відборі та під-

готовці операторів та механіків-водіїв імпульсних пожежних машин (Уфа, 1994).

Публікації. Проблеми та результати дослідження відображені у 5 публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і включає список використаної літератури, який містить найменування, із них іноземною мовою. Зміст роботи викладений на сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, сформульована мета роботи, визначені об'єкт і предмет дослідження, методологічна основа та висвітлена наукова новизна і практична цінність, подані положення, що виносяться на захист, наведені дані про апробацію роботи та структуру роботи.

У першому розділі "Теоретичні передумови вивчення емоційної стійкості у світовій психологічній науці" проведен аналіз проблеми та теоретико-методологічне її обгрунтування з позицій діяльносного підходу. Викладені теоретичні передумови та вихідні положення дослідження.

У сучасній психологічній науці значну увагу приділено проблемі емоційної стійкості. У дослідженнях Л.М. Аболіна, Ю.М. Клуднова, Н.Д. Левітова, В.Г. Норакидзе, С.М. Ох, В.М. Писаренка, А.В. Родіонова, О.А. Чернікової та інших поняття емоційної стійкості пов'язується зі стабільністю змісту та інтенсивністю емоцій у їх динамічному відношенні до діяльності.

Е.А. Мілерян, А.В. Мірошин розглядають емоційну стійкість як здатність керувати виникаючими емоціями вольовим зусиллям під

час виконання дій.

Представники інформаційно-енергетичного підходу (В.Е. Мільман, Я. Рейковський та ін.) пов'язують емоційну стійкість з особливостями темпераменту, силою нервової системи.

R.B. Cattell, I.P. Guitford, П. Фрес та інші розглядають емоційну стійкість як афективну стійкість, яка характеризується відсутністю невротичних симптомів та іпохондричних проявів, стійкістю інтересів, терпеливістю, наполегливістю.

Особливий інтерес мають роботи К.К. Платонова, П.В. Зільбермана, В.Л. Марищука, О.Я. Чебикіна та інших, де емоційна стійкість розглядається як інтегральна якість, що відображає динамічні, міжпроцесні стосунки у психіці людини, пов'язані з емоціогенним характером діяльності.

Аналіз досліджень, присвячених емоційній стійкості, показує, що у світовій психологічній науці не існує єдиного підходу до вивчення емоційної стійкості. Ми вважаємо, що емоційну стійкість необхідно розглядати як інтегральну, системну якість, що включає до себе взаємозв'язані складові, які забезпечують продуктивну діяльність людини в умовах ризику для життя.

Виникнення надзвичайно відповідальних чи небезпечних умов може не тільки знизити, але і дезорганізувати емоційну стійкість. Це підтверджує аналіз професійної діяльності фахівців пожежної охорони. Ось чому емоційну стійкість людини до впливу стрес-факторів слід розглядати, в першу чергу, з урахуванням природи таких станів, як стрес та фрустрація. Кеннон (1929), Г. Селье (1936) та інші відзначають, що стрес є для людини такою загрозою, емоційні переживання якої справляють вплив на її здібності достатньо ефективно виконувати свою діяльність.

У загально світовій науці існують протиріччя при вивченні впливу стрес-факторів на організм людини, спричинюючих емоційний стрес. Одні вчені пропонують вивчати нейрофізіологічні основи цілеспрямованої поведінки (П.К. Анохін, А.Р. Лурія, В.Д. Небиліцин та ін.) і звикання (адаптації) до стресових впливів (М.І. Д'яченко, Л. Леві, І.П. Павлов, І.М. Сєченов та ін.); інші вчені пропонують ураховувати психологічні наслідки впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності на людей, які пережили емоційний стрес під час дій в екстремальних умовах (Y.Hildebrand, X. Holf Francus, K.Konoschetz, W. Bailey Dan, R.A. Gabriel, L. Ingram, A. Kardiner та ін.).

При розгляді проблеми зниження впливу стрес-факторів на людину, з одного боку, пропонується створити умови, які обмежують зростання емоційного стресу (М.Франкенхойзер, Е.Д. Холмська, Н.І.Чуприкова), з іншого боку, пропонується розв'язати проблему звикання (адаптації) до стресового впливу, враховуючи той факт, що емоційний стрес в екстремальних умовах не можна взяти під контроль (Л.М. Столяренко, Я. Фрьоберг, Р. Хігдель).

Це дало змогу автору зробити висновок про те, що в загально світовій науці не одержали достатньо повного відображення такі актуальні проблеми:

1. Як слід вивчати емоційну стійкість фахівця, її внутрішні механізми при впливі стрес-факторів підвищеної інтенсивності?

2. Які показники обумовлюють емоційну стійкість фахівця до дій у стані стресу?

3. Чи можливо передбачити та психологічно модифікувати індивідуальні реакції на стрес?

4. Чи можливо в умовах життєдіяльності пожежної охорони роз-

робити чисто психологічні методи для прогнозування емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до дії у стані стресу?

Зазначені обставини обумовили вибір нами даної теми дослідження.

У другому розділі "Психологічні методи діагностики і прогнозування емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності" описані методи і основні результати проведеного дослідження з визначення структури, показників емоційної стійкості, що дозволяють її прогнозувати.

У проведеному дослідженні нами використовувались методи експертних оцінок, тестування, аналізу відгуків на випускників інституту пожежної безпеки, аналізу літератури та математичної статистики.

Відповідно до завдань та принципів дослідження включало кілька етапів:

1. Визначення основних компонентів, які складають структуру емоційної стійкості фахівця пожежної охорони під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

2. Визначення власне психологічних показників та критеріїв емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до дій в стані стресу.

У дослідженні брали участь 300 курсантів Харківського інституту пожежної безпеки та 46 офіцерів із числа фахівців пожежної охорони.

При проведенні дослідження ми виходили із таких міркувань. В умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності фахівець пожежної охорони повинен уміло виконувати професійні обов'язки. Ми вважали, що ефективність професійної діяльності фахівця зале-

жить від розвитку його особистісно-професійних якостей. Згідно з цим твердженням для вивчення особистісно-професійних якостей було застосовано метод експертних оцінок. У результаті опрацювання одержаних даних експертного опитування професіоналів ми визначили основні групи особистісно-професійних якостей, які були положені в основу психограми фахівця пожежної охорони: інтелектуальні якості та вольові якості.

Також нами було проаналізовано більш 243 відгуків на випускників інституту пожежної безпеки. У відгуках відзначався високий рівень професійної підготовки, мотивації випускників на успішну діяльність, що дозволило нам включити до психограми фахівця пожежної охорони мотиваційний компонент. У ряді відгуків було підкреслено, що деякі випускники при виконанні бойових завдань по гасінню пожеж мають слабу емоційну стійкість до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Для підтвердження результатів експертного опитування, аналізу відгуків на випускників було проведено тестування курсантів інституту пожежної безпеки за методиками: ММРІ, РСК, матриць Равена та ОТеЦ.

Аналіз даних тестування за методиками ММРІ (таблиця 1) і матриць Равена (таблиця 2) показали, що від курсу до курсу зростає кількість курсантів, які мають високий рівень загального розвитку інтелекту, наукового потенціалу та інтелектуальної активності.

Результати даних тестування за методиками ММРІ (таблиця 1) і РСК (таблиця 3) показали зростання кількості курсантів з високим рівнем розвитку вольових якостей, інтернального локусу контролю залежно від курсу навчання.

Таблиця 1

досліджувані показники	курс	значення показників				
		1	2	3	4	5
науковий потенціал	1	5	31	9	43	12
	2	9	11	13	56	11
	3	3	8	11	64	14
інтелектуальна активність	1	8	8	27	20	7
	2	6	40	24	22	8
	3	1	38	18	31	12
воля	1	20	14	36	30	-
	2	12	23	27	36	2
	3	1	26	34	37	4
твердість	1	16	21	38	21	4
	2	8	19	41	24	8
	3	7	18	31	35	9
пристосування	1	29	34	24	13	-
	2	18	23	27	19	3
	3	9	21	23	29	18

Примітка: 1. 1<2<3<4<5 - рівні показників згідно за методикою ММРІ.

2. Дані у таблиці указані в відсотках від загальної кількості опитуваних.

Таблиця 2

курс навчання	рівень розвитку інтелекту			
	низький	середній	високий	дуже високий
перший	-	18	47	35
другий	-	9	39	52
третій	-	8	41	51

Таблиця 3

курс навчання	локус контролю	
	інтернальний	екстернальний
перший	63	37
другий	69	31
третій	82	18

Таблиця 4

курс / сфера реалізації термінових цінностей	перший	другий	третій
навчання і освіти	26	58	66
професійного життя	10	46	48
суспільного життя	82	50	28
сімейного життя	32	26	29
захоплень	14	18	36

Примітка: дані у таблицях 2,3,4 указані в відсотках від кількості опитуваних.

Таблиця 5

курс / термінові цінності	перший	другий	третій
досягнення	60	66	69
активні соціальні контакти	50	42	47
високе матеріальне становище	26	44	30
збереження власної індивідуалності	14	28	27
розвиток себе	26	38	42
духовна задоволеність	10	18	21
креативність	6	21	37
власний престиж	10	17	17

Примітка: дані у таблиці 5 указані в відсотках від кількості опитуваних.

Дані тестування за методикою ОТеЦ (таблиці 4,5) підтвердили зростання кількості курсантів, спрямованих на реалізацію життєвих цінностей у професійній, навчальній і освітній сферах.

Результати щодо загального розвитку інтелекту, вольових якостей ми порівнювали з мотивацією на професійне становлення і одержали позитивний кореляційний зв'язок між показниками мотивації та загального розвитку інтелекту (0,234) ($p \leqslant 0,05$); між даними показників волі і мотивації (0,222) ($p \leqslant 0,05$), твердості та мотивації (0,198) ($p \leqslant 0,05$), пристосування і мотивації (0,241) ($p \leqslant 0,05$).

Таким чином, результати тестування підтвердили дані експертного опитування, аналізу відгуків на випускників, що дозволили включити у структуру психограми фахівця пожежної охорони інтелектуальний, вольовий і мотиваційний компоненти.

Показники та критерії емоційної стійкості фахівця пожежної

охорони були визначені на основі аналізу літератури з урахуванням бойової діяльності особового складу пожежної охорони.

У дослідженнях В.М. Ігуменова, А.Е. Ольшаннікової, О.А. Сіротіна, О.А. Чернікової та ін. показниками діяльності у екстремальних умовах визначають рівень емоційного хвилювання. Але одні вчені (В.М. Ігуменов, В.С. Селезньов та ін.) стверджують, що емоційне хвилювання, що досягає високого рівня, визначає емоційну стійкість; інші (О.А. Чернікова, А.Е. Ольшаннікова та ін.), відзначають негативний вплив високого рівня емоційного хвилювання на успіх діяльності, показують залежність емоційної стійкості від якісних особливостей емоцій, динамічної стійкості оптимального рівня емоцій, знаку емоційного хвилювання, інтенсивності та спрямованості на успішне виконання завдань.

К.М. Гуревич, В.Д. Небиліцин, А.В. Родіонов та інші розглядають силу, лабільність, зрівноваженість нервових процесів та ступінь другосигнального хвилювання показниками емоційній стійкості, що забезпечують успішну діяльність в екстремальних умовах. Але В.І. Рождественська відзначав, що високий рівень цих якостей не завжди обумовлює успішну діяльність людини. Крім того, Л.М. Аболін і О.Я Чебикін установили, що однаковий рівень одного з вище названих параметрів може виступати як позитивним, так і негативним фактором в емоціогенних умовах діяльності. Е.А.Клімов і В.С. Мерлін відзначають що однаково високий рівень діяльності може бути у людей с протилежними властивостями нервової системи.

У дослідженнях Б.Д. Корольчак, Л.Д. Гісен фактор тривоги розглядається як стимул підвищення емоційної стійкості спортсмена. Але О.В. Дашкевич, А.С. Пуні, О.А. Чернікова показали, що

тривожність може з'явитися причиною виникнення "передстартової гарячки", яка характеризується великим рівнем хвилювання, розгубленості, невпевненості, які сприяють виникненню емоційної нестійкості.

Ми вважали, що найбільш адекватні показники емоційної стійкості людини відповідно до бойової діяльності фахівців пожежної охорони визначені у дослідженнях О.В. Тимченка і А.В. Самонова. О.В. Тимченко, який провів дослідження психологічної готовності військового фахівця до екстренної дії в стані емоційного стресу, установив взаємозв'язок емоційної стійкості та рівня особистісної тривожності. Рівень особистісної тривожності автор розглядає, як індивідуальну константу для кожної людини. При цьому військові фахівці з низьким рівнем особистісної тривожності успішно виконують складні задачі в умовах впливу стрес-факторів. У військових фахівців з високим рівнем особистісної тривожності значно погіршуються показники виконання складних завдань в екстремальних умовах. А.П. Самонов розглядає ефективність діяльності фахівців пожежної охорони під впливом стрес-факторів в залежності від схильності до ризику та сили нервової системи.

Таким чином, основними показниками емоційної стійкості фахівця пожежної охорони можуть бути схильність до ризику, рівень особистісної тривожності та сила нервової системи.

Визначення критеріїв емоційної стійкості фахівця пожежної охорони ми проводили на основі аналізу літератури з урахуванням бойової діяльності особового складу пожежної охорони.

А.В. Вальдман, Н.Н. Козловська, Н.І. Наєнко, О.А. Сіротін та інші визначають критеріями емоційної стійкості фізіологічні прояви емоційного реагування.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

В.С. Мерлін, В.А. Бакеєв та інші пропонують критеріями емоційної стійкості показники тривоги, невротизму, екстра- і інтроверсії.

А.Е. Ольшаннікова, В.Е. Мільман та інші пропонують оцінювати рівень емоційної стійкості, спостерігаючи за реакціями поведінки людей у різних сферах діяльності.

З нашої точки зору, найбільш адекватним критерієм оцінки емоційної стійкості фахівця пожежної охорони можуть виступати результати діяльності (Л.М. Аболін, П.Б. Зільберман, В.Л. Маришук та ін.).

Таким чином, системний підхід до вивчення діяльності фахівця пожежної охорони та проведені дослідження дозволили:

1. Визначити основними показниками емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності схильність до ризику, рівень особистісної тривожності та силу нервової системи, а основним критерієм - результати діяльності.

2. Розробити психограму фахівця пожежної охорони.

3. Розглядати емоційну стійкість фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності з урахуванням розробленної психограми, визначених основних показників та критерія емоційної стійкості, як сукупність складових: інтелектуальної, вольової, мотиваційної, схильності до ризику, рівня особистісної тривожності та сили нервової системи.

У третьому розділі "Вивчення, формування і розвиток емоційної стійкості курсантів до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності під час навчально-виховного процесу в інституті пожежної безпеки" показані методи та основні результати проведено-

го дослідження.

Дослідження емоційної стійкості під час навчально-виховного процесу в інституті пожежної безпеки проводились з урахуванням визначеної структури емоційної стійкості.

Для виявлення і оцінки рівня особистісної тривожності нами використовувалася методика "Шкала тривожності" Дж. Тейлора. Для оцінки схильності до ризику використовувався опитувач RSK (по Г.Шуберту). Для визначення сили нервової системи використовувалась методика "трьох Т" (оцінки нервової системи та темпераменту військовослужбовця).

Дослідження емоційної стійкості курсантів до впливу стресфакторів підвищеної інтенсивності були проведені під час проведення занять з газодимозахисної служби (ГДЗС) та гасіння пожежі у Кримському лісному заповіднику.

Результати тестування дозволили зробити висновок, що курсанти, які схильні до ризику, мають сильну нервову систему та низький рівень особистісної тривожності. Курсанти не схильні до ризику, мають слабу нервову систему та високий рівень особистісної тривожності.

На основі результатів тестування, для проведення дослідження курсанти були розподілені на дві групи. У першу групу ввійшли курсанти, які схильні до ризику, з сильною нервовою системою та з низьким рівнем особистісної тривожності. Другу групу склали курсанти не схильні до ризику, з слабою нервовою системою та високим рівнем особистісної тривожності.

При проведенні дослідження на заняттях по ГДЗС були сформовані ланки газодимозахисників (ланки ГДЗС) по три курсанта кожна з урахуванням попереднього розподілу на групи. Курсанти викону-

вали вправу "рятування потерпілого у висотному будинку".

Вправа включала шість етапів різних за ступенем складності. Результати виконання вправи (малюнок 1) показали, що курсанти першої групи виконують складні вправи під впливом стрес-факторів значно краще в порівнянні з курсантами другої групи (при довірчовому рівні $p \leq 0,05$). При цьому, різниця у результатах виконання вправи між ланками курсантів першої та другої груп була більш на етапах, де сила впливаючих стрес-факторів зростала.

При проведенні експерименту з курсантами усіх груп, які показували низькі результати, було організовано самопізнання. Організація самопізнання дозволила значно покращити результати виконання вправи курсантами.

Дослідження, які проведені під час гасіння пожежі курсантами у Кримському лісному заповіднику, підтвердили результати проведеного експерименту на заняттях по ГДЗС. Також було установлено, що у курсантів з високим рівнем особистісної тривожності, не схильних до ризику, при гасінні довгочасних пожеж під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності з часом дезорганізується діяльність.

Апробація результатів дослідження була проведена при здійсненні психологічного відбору, практичного застосування фахівців пожежної охорони для роботи на новому поколінні пожежної техніки - імпульсних пожежних машинах.

Результати проведеного дослідження у інституті пожежної безпеки та успішне практичне застосування підібраних фахівців пожежної охорони для роботи на імпульсній пожежній техніці кардинальним чином змінюють існуючі стереотипи до підходу професійного відбору та подальшого покращення навчально-виховного процесу

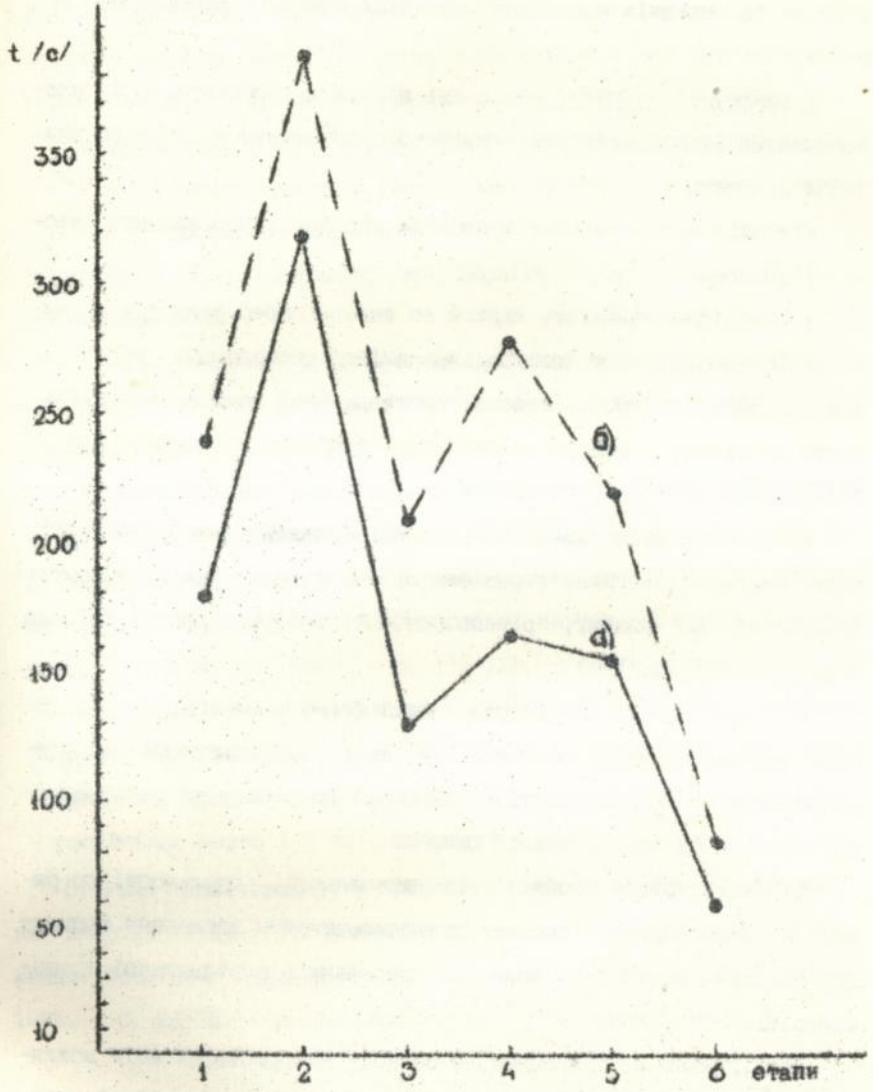

Малюнок 1. Результати виконання вправи "рятування потерпілого у високому будинку", де,
а) час виконання вправи курсантами першої групи;
б) час виконання вправи курсантами другої групи.

у вищих та середніх навчальних закладах пожежної охорони МВС України.

У заключній частині підведені підсумки теоретичного та експериментального досліджень, намічено перспективу подальшого вивчення проблеми.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. Емоційна стійкість людини до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності є інтегральною якістю особистості, яка включає інтелектуальний, вольовий, мотиваційний компоненти, схильність до ризику, рівень особистісної тривожності та силу нервової системи.

2. Дослідженням виявлені основні показники емоційної стійкості фахівця до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності: схильність до ризику, рівень особистісної тривожності та сила нервової системи.

3. Існує пряма залежність якості формування емоційної стійкості до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності від рівня особистісної тривожності, схильності до ризику та сили нервової системи фахівця пожежної охорони.

4. Аналіз рівня особистісної тривожності, схильності до ризику та сили нервової системи дозволяє знизити загальний процент психогенних втрат під впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Дослідження не претендує на повноту використання всіх можливих умов і засобів покращення процесу формування емоційної стійкості фахівців пожежної охорони. Перспективи подальшого вивчення проблеми ми вбачаємо в поглибленні значення емоційної стійкості

в професійній діяльності людини в умов її базової функції, у подальшій дослідницькій роботі з питання успішної адаптації людини до екстремальних умов, зниженню психогенних втрат при впливанні стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Особистий фактор у розв'язанні проблем пожежної безпеки. - В кн.: Проблеми пожежної безпеки / Під ред. В.Г.Палюха. - Харків.: Мін.осв. України, МВС України, 1993. - с. 90-92. - російською мовою.

2. Самопізнання у організації учбових пізнавальних процесів курсантів ВНЗ // Актуальні проблеми сучасної психології. - Харків, 1993. - с. 259-261.- російською мовою.

3. Організація самопізнання курсантів як фактор запобігання і розв'язання конфліктів у ВНЗ МО та навчальних закладах МВС України // Природа,феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. - Чернівці, 1993. - с. 112-113. - російською мовою.

4. Професійне досконалення особистості інженера пожежної безпеки. // Тези доповідей 49-ї науково-технічної конференції "Підвищення ефективності будівництва". - Харків, 1994. - с.187. - російською мовою (у співавторстві).

5. Роль самопізнання у процесі формування професійно-важливих якостей спеціаліста пожежної безпеки. - В кн.: Проблеми пожежної безпеки / Під.ред. А.В. Антонова. - Київ.: МВС України, 1995. - с. 24-25. - російською мовою (у співавторстві).

Cherkashin A.I.
Formation of emotional stability of a fire guard worker again the influence of the hightened intensity stress factors.

Dissertation claiming for degree of Psychological Sciences on speciality 19.00.01 - General psychology, history of psychology. University of Home Affairs.

This scientific work contain the inverstigation of the peculiarities of the fire guard worker under the influence of the higtened intensity stress factors.

It has been determined that:

1. Imotional stability is the integrational quality of a personality, that includes the intellectual, volitional and motivational components, inclination to risk, the level of perconal auxiety and the nervous system strength.

2. Inclination to risk, personal anxiety level and nervous system strength are the main indices of the emotional stability of a person.

Key words: emotional stability, hightened intensity stress factors, inclination to risk, level of personal anxiety, the nervous system strength.

ЧЕРКАШИН А.И.
Формирование эмоциональной устойчивости специалиста пожарной охраны к воздействию стресс-факторов повышенной интенсивности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии. Университет внутренних дел МВД Украины.

Защищается научная работа, содержащая исследование особенностей эмоциональной устойчивости специалиста пожарной охраны при воздействии стресс-факторов повышенной интенсивности.

Установлено, что:

1. Эмоциональная устойчивость является интегративным качеством личности, включающим интеллектуальный, волевой, мотивационный компоненты, склонность к риску и уровень личностной тревожности.

2. Основными показателями эмоциональной устойчивости являются склонность к риску и уровень личностной тревожности.

Ключові слова: емоційна стійкість, стрес-фактори підвищеної інтенсивності, схильність до ризику, рівень особистісної тривожності, сила нервової системи.

Підписано до друку 5.09.95 р.
Об'єм 1,5 д.а. Уч.-друк.а. 1.25
Формат паперу 60х84
Тираж 100 пр. Зам. 22/176
Друкарня ХВУ, пл. Свободи,6

454725

AB 32.917